O‘ZBEKISTONNING MILLIY DAVLATCHILIK TARIXI

DTPI Tarix yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Ochildiyev Asilbek Akram o‘g‘li

asilbekochildiyevakramoglisiyo@gmail.com

DTPI Tarix yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Mingto‘rayev Shahzod Sharofiddin o‘g‘li

mingtorayevshaxzod@gmail.com

Annotatsiya: Maqola O‘zbekiston Respublikasi milliy davlatchiligining va rivojlanishini qadimiy davrlardan (miloddan avvalgi III-II ming yilliklardagi Baqtriya va So‘g‘d davlatlari) boshlab, O‘rta asr imperiyalari (Somoniylar, Xorazmshohlar, Temuriylar), xonliklar davri (Buxoro, Xiva, Qo‘qon), Rossiya imperiyasi protektorati, Sovet davri (O‘zSSR) va 1991-yildagi mustaqillikka qadar bo‘lgan jarayonlarni ilmiy asosda ko‘rib chiqadi.Davlatchilikning evolyutsiyasi, milliy identifikatsiya shakllanishi, madaniy sintez va siyosiy o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Mustaqillikdan keyingi islohotlar va global kontekstdagi o‘rni alohida ta’kidlanadi.Maqola tarixiy manbalar va ilmiy tadqiqotlarga asoslanadi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, milliy davlatchilik, tarix, mustaqillik, Amir Temur, xonliklar, Sovet Ittifoqi, identifikatsiya, sivilizatsiya, O‘rta Osiyo.

O‘zbekiston Respublikasi milliy davlatchiligi insoniyat sivilizatsiyasining qadimiy markazlaridan biri bo‘lib, taxminan 3000 yillik tarixga ega. Bu hududda davlatchilikning ildizlari miloddan avvalgi III-II ming yilliklardagi Baktriya va So‘g‘d davlatlariga borib taqaladi.[1][1] Zamonaviy O‘zbekiston 1991-yil 31-avgustda Sovet Ittifoqi parchalanishi

[1] [1] Sagdullayev A.S. O‘zbekiston hududida ilk davlat uyushmalarining shakllanishi va taraqqiyoti. – Toshkent: Universitet, 2004. – 210 b.

natijasida mustaqillik e’lon qilgan bo‘lsa-da, uning milliy identifikatsiyasi va davlat institutlari qadimiy davrlardan shakllangan. Ushbu maqola O‘zbekiston davlatchiligining asosiy bosqichlarini ilmiy tahlil qiladi, tarixiy manbalarga asoslanib, qadimiy davrlardan hozirgi kungacha bo‘lgan jarayonlarni yoritadi. O‘zbekiston hududi paleolit davridan (55-70 ming yil avval) odamlar yashagan joy bo‘lib, davlatchilikning ilk shakllari miloddan avvalgi VI-IV asrlarda Ahamoniylar imperiyasi tarkibida paydo bo‘lgan. Iskandar Zulqarnayn bosqinlari natijasida ellinistik davlatlar shakllangan, keyin Kushon va Eftalit imperiyalari Ipak yo‘li markazi bo‘lgan.VII-VIII asrlarda arab bosqinlari islomni tarqatib, turkiy va forsiy xalqlar aralashgan. IX-X asrlarda Somoniylar davlati (819-999) milliy identifikatsiyaning asoslarini qo‘ygan, Buxoro ilmiy markaz bo‘lgan. XII asrda Xorazmshohlar davlati (1097-1220) kuchaygan, ammo Chingizxon bosqinlari uni parchalagan. XIII-XIV asrlarda Mo‘g‘ullar imperiyasi tarkibida bo‘lgan hududda Amir Temur (1336-1405) tomonidan Temuriy imperiyasi (1370-1507) tashkil etilgan. Bu imperiya O‘rta Osiyoning qudratli davlati bo‘lib, Samarqand poytaxt bo‘lgan va oltin davr hisoblanadi. XV-XVI asrlarda Shayboniylar xonligi (1500-1599) va keyin Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklari (XVI-XIX asrlar) shakllangan. Bu xonliklar o‘zbek milliy identifikatsiyasining asosini tashkil etgan.

XVI asr boshlarida Temuriylar inqirozidan so‘ng hokimiyat tepasiga Shayboniylar sulolasi keldi. Keyinchalik mintaqa uchta mustaqil davlatga — Buxoro amirligi (xonligi), Xiva xonligi va Qo‘qon xonligiga bo‘linib ketdi.Xonliklar mutloq monarxiya shaklidagi davlatlar bo‘lib, an’anaviy shariat qonunlari va urf-odatlarga tayanib boshqarilgan.Dunyo dengiz yo‘llarining kashf etilishi natijasida quruqlikdagi Buyuk Ipak yo‘lining ahamiyati pasaydi. Iqtisodiy turg‘unlik, ichki o‘zaro urushlar va siyosiy parokandalik xonliklarni zaiflashtirdi va XIX asr o‘rtalariga kelib, ularning chor Rossiyasi imperiyasi tomonidan bosib olinishiga zamin yaratdi.1500–1501-yillar: Shayboniyxon boshchiligidagi Dashti Qipchoq o‘zbek qabilalari Movarounnahrni egallab, yangi Shayboniylar sulolasiga asos

soldilar.1557–1598-yillar: Abdullaxon II hukmronligi davrida davlatni qayta birlashtirish va markazlashtirish harakatlari olib borildi, Buxoro uzil-kesil poytaxtga aylandi.[2]

XVII–XIX asrlar Markaziy Osiyo yagona geosiyosiy hudud sifatidagi mavqeini yo‘qotib, uchta o‘zaro raqib davlatga bo‘lindi: 1. Buxoro xonligi (1756-yildan Buxoro amirligi)

2. Xiva xonligi (1511/1512-yilda tashkil topgan.)

3. Qo‘qon xonligi (1709-yilda tashkil topdi.1805-yilda hukmdor Olimxon davriga kelib rasman xonlik maqomiga ko‘tarilgan.) Ushbu uch xonlik an’anaviy monarxiya va shariat qonunlari asosida boshqarilgan bo‘lsa-da, o‘zaro urushlar va dunyo dengiz yo‘llari ochilishi ortidan kelgan iqtisodiy turg‘unlik sababli zaiflashib bordi. XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasi O‘rta Osiyoni bosib olgan. 1865-1876 yillarda Toshkent, Buxoro va Xiva xonliklari Rossiya protektorati ostiga o‘tgan. 1917-yil Oktyabr inqilobi natijasida 1918-yilda Turkiston Muxtor Sovet Sotsialistik Respublikasi tashkil etilgan.1924-yilda milliy chegaralanish natijasida O‘zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi (O‘zSSR) tashkil topgan, bu Moskva tomonidan boshqarilgan va o‘zbek identifikatsiyasini shakllantirgan, ammo repressiyalar bilan birga kelgan. Sovet davrida industrializatsiya va kollektivizatsiya amalga oshirilgan, lekin ekologik falokatlar (Orol dengizi) yuz bergan.Bir tomondan, ushbu davrda sanoat, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimida muayyan ijobiy o‘zgarishlar yuz bergan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, respublika markazga (Moskvaga) to‘liq qaram bo‘lib, uning xomashyo (paxta) bazasiga aylantirildi. Milliy ziyolilar "Paxta ishi", "O‘zbeklar ishi" va qatag‘on siyosati qurboni bo‘ldilar. Davlatchilik faqat qog‘ozda mavjud bo‘lib, haqiqiy suverenitet cheklangan edi.1990-yil 20-iyunda suverenitet e’lon qilingan. 1991-yil 19-avgustdagi Moskva to‘ntarishi

[2] [2] O‘zbekiston tarixi (eng qadimgi davrlardan bugungi kungacha). Mas’ul muharrir: M.Rahimov. – Toshkent: Sharq, 2013. – 624 b.

muvaffaqiyatsizligidan keyin O‘zbekiston 31-avgustda mustaqillik e’lon qilgan. 1-sentabr Mustaqillik kuni deb belgilangan. Islom Karimov birinchi prezident bo‘lgan.[3]

Mustaqillikdan keyin O‘zbekiston BMTga (1992) a’zo bo‘lgan, iqtisodiy islohotlar amalga oshirilgan. 2016-yildan Shavkat Mirziyoyev prezidentligida liberallashtirish va investitsiyalar tezlashgan.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimi – Prezidentlik boshqaruvi shaklini rivojlantirishga kirishildi.1990-yil 24-martda O‘zbekiston Respublikasida prezidentlik institutining vujudga kelishi mamlakatimiz milliy davlatchiligining rivojlanishida mutlaqo yangi bosqichni boshlab berdi. 1990-yil 1-noyabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasida ijroiya va boshqaruv hokimiyatining tuzilishini takomillashtirish hamda O‘zbekiston SSR Konstitutsiyasi (Asosiy Qonuni)ga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi qonuni bilan davlat boshqaruvining uyg‘un tizimini yaratish, qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatini bir-biridan qat’iy farqlab qo‘yish muhim ekanini hisobga olib, prezidentlik hokimiyati bilan Ministrlar Sovetining ijroiya-boshqaruv hokimiyati qo‘shib yuborildi.O‘zbekiston Respublikasi Ministrlar Soveti O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Vazirlar Mahkamasiga aylantirildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti ayni vaqtda Vazirlar Mahkamasining Raisi bo‘lishi belgilandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining va O‘zbekiston Respublikasi Ministrlar Sovetining apparati O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi bitta apparatga birlashtirilishiga qaror qilindi.[3]

Mazkur qonun mamlakatimizda davlat boshqaruvi shakli prezidentlik respublikasiga asoslanishini mustahkamlab qo‘ydi. Prezidentlik instituti ta’sis etilganidan so‘ng davlatimizda keng qamrovli islohotlar boshlandi. 1991-yil 18-noyabrda mamlakatimizda prezidentlik saylovlarini tartibga soluvchi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi

[3] Ergasheva Yu.A. O‘zbekistonning eng yangi tarixi. – Andijon: Intellekt, 2021. – B. 117.

to‘g‘risida”gi qonun qabul qilindi.Shu asosda 1991-yil 29-dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga muqobillik asosida saylov bo‘lib o‘tdi.

Oliy lavozimga ikki nomzod – O‘zbekiston Xalq demokratik partiyasi va O‘zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasi nomzodi Islom Karimov va “Erk” Demokratik partiyasi vakili Saloy Madaminov (Muhammad Solih) nomzodi qo‘yildi. Saylovlar yakuniga ko‘ra, ovoz berishda qatnashganlarning 86 foizi Islom Karimov nomzodini, 12,3 foizi esa Saloy Madaminov nomzodini yoqlab ovoz berdi.1995-yil 26-martda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qaroriga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining vakolat muddatini 1997-yildan 2000-yilgacha uzaytirish masalasi bo‘yicha umumxalq referundumi bo‘lib o‘tdi.2000-yil 9-yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi o‘tkazildi.

Islom Karimov O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga muqobillik asosida o‘tkazilgan saylovda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti etib saylandi. 2002-yil 27-yanvarda bo‘lib o‘tgan referendumda prezidentlik lavozimi vakolati 5 yildan 7 yilga uzaytirildi.2007-yil 23-dekabrda bo‘lib o‘tgan saylovda 88,1 foiz ovoz bilan Islom Karimov 7 yilga saylandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining vakolat muddati 2015-yil dekabrda tugashi munosabati bilan Prezidentlik lavozimiga saylov o‘tkazildi.

2015-yil 29-mart kuni prezident saylovida Islom Karimov 90,39 foiz ovoz bilan g‘alaba qozondi.[4]

2016-yil 2-sentabrda Islom Karimov og‘ir xastalik tufayli vafot etdi. Shu munosabat bilan navbatdan tashqari umumxalq prezidentlik saylovlario‘tkazildi.2016-yil 4-dekabrda O‘zbekiston Konstitutsiyasi va “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida”gi qonunga muvofiq muqobillik va sog‘lom raqobat asosida Prezidentlik saylovi o‘tkazildi. Unda 88,61% ovoz bilan Bosh vazir Shavkat Mirziyoyev Prezident etib saylandi. 2016-yildan buyon Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida mamlakatda keng

[4] [3] Ergasheva Yu.A. O‘zbekistonning eng yangi tarixi. – Andijon: Intellekt, 2021. – B. 117.

ko‘lamli islohotlar — Yangi O‘zbekistonni barpo etish strategiyasi amalga oshirilmoqda. Davlat boshqaruvida ochiqlik, inson huquqlari ustuvorligi, iqtisodiy liberallashtirish va faol tashqi siyosat tamoyillari bosh mezon etib belgilandi. 2023-yilda yangi tahrirdagi Konstitutsiya qabul qilinib, O‘zbekiston huquqiy, dunyoviy va ijtimoiy davlat deb e’lon qilindi.

Xulosa

O‘zbekiston milliy davlatchiligi qadimgi Baqtriya va Xorazm devorlaridan boshlab, Temuriylar saltanati orqali o‘tib, bugungi zamonaviy demokratik respublikagacha bo‘lgan ulkan taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tdi. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi o‘zining boy tarixiy poydevoriga tayangan holda, dunyo hamjamiyatida munosib o‘rin egallab, milliy yuksalish yo‘lidan dadil bormoqda.O‘zbekiston milliy davlatchiligi qadimiy tsivilizatsiyalardan mustaqil respublikagacha bo‘lgan uzoq jarayon bo‘lib, bosqinlar, madaniy sintez va siyosiy o‘zgarishlar bilan belgilangan. Zamonaviy O‘zbekiston globalizatsiya sharoitida milliy identifikatsiyani saqlab, rivojlanmoqda. Kelajakda islohotlar va xalqaro hamkorlik davlatchilikni mustahkamlaydi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.

2. Karimov I.A. O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996. – 364 b.

3. O‘zbekiston tarixi (eng qadimgi davrlardan bugungi kungacha). Mas’ul muharrir: M.Rahimov. – Toshkent: Sharq, 2013. – 624 b.

4. Azamat Ziyo. O‘zbek davlatchiligi tarixi: eng qadimgi davrdan Rossiya bosqinigacha. – Toshkent: Sharq, 2000. – 368 b.

5. Amir Temur. Temur tuzuklari. (Forschadan tarjima qiluvchilar: Alixonto‘ra Sog‘uniy, Habibullo Karomatov). – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-poligrafiya ijodiy uyi, 2005. – 154 b.

6. Sagdullayev A.S. O‘zbekiston hududida ilk davlat uyushmalarining shakllanishi va taraqqiyoti. – Toshkent: Universitet, 2004. – 210 b.

7. Buryakov Yu.F. Qadimgi va o‘rta asrlarda Toshkent vohasining tog‘-kon va metallurgiya tarixi. – Toshkent: Fan, 1978. – 180 b.

8. Radkevich A.V. Kushon imperiyasi va uning Markaziy Osiyo xalqlari taqdiridagi roli. – Toshkent: O‘qituvchi, 1991. – 145 b.

9. Narshaxiy Abu Bakr. Buxoro tarixi. (Fors tilidan A.Rasulov tarjimasi). – Toshkent: Kamalak, 1991. – 96 b.

10. Bobur Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002. – 336 b.

11. Behbudiy Mahmudxo‘ja. Tanlangan asarlar (Jadidchilik va milliy uyg‘onish davri manbalari). – Toshkent: Ma’naviyat, 1999. – 224 b.

12. Ergashev Q., Hamidov H. O‘zbekiston tarixi (oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun darslik). – Toshkent: Sharq, 2015. – 480 b.

13. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi (XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlari). 2-kitob. – Toshkent: Sharq, 2010. – 320 b.

14. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. – 80 b.